

та різні видавництва. Засоби масової інформації, залучаючись до висвітлення в душі більшовицької нетерпимості державно-церковної проблематики, використовувались атеїстичною владою в боротьбі проти духовенства та віруючих.

1. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 5. – Оп. 3. – Спр. 270.
2. ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 2. – Спр. 920.
3. Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 40.
4. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1839.
5. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1842.
6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1843.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2006.
8. Безвірник. – 1926. – № 1.
9. Про релігію і атеїстичне виховання: Зб. документів і матеріалів / Упоряд., вступ. ст. і прим. Б. О. Лобовика, Р. С. Приходька. – Київ: Політвидав України, 1979. – 260 с.
10. В. Л. Слуги капіталу // Безвірник. – 1925. – № 8. – С. 18.
11. Коляструк О. А. Преса УСРР в контексті політики українізації (20–30-ті роки ХХ ст.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Інститут історії України. – Київ, 2003. – 276 с.
12. Коновалов Б. Н. К массовому атеизму. – Москва: Наука, 1974. – 167 с.
13. Чому реорганізовано «Безвірник» // Безвірник. – 1926. – № 11–12. – С. 3–4.

SUMMARY

Larysa Dudka

The journal «Atheist» is in the system of anti-religious propaganda in Ukraine in 1920s–1930s

On the basis of archival documents of historical literature and published works in the periodical press the role and place of the journal «Atheist» is being analyzed in the formation of the Atheists' movement in the USSR. Also the role of the journal as the publishing organ is being analyzed in the broadening of anti-religious feelings of the public.

Key words: Journal «Atheist», Militant Atheists' League, religion, atheists' movement, anti-religious propaganda.

Володимир Дяків,

кандидат філологічних наук,

*старший науковий співробітник відділу етнології сучасності
Інституту народознавства НАН України*

АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ В ПІДРАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1920–1930-Х РОКІВ

Окреслено основні аспекти дослідження особливих проявів народної релігійності українців в умовах більшовицької окупації 1920–1930-х рр., релігійного руху і пов'язаної з ним духовної творчості того часу, які виникали і функціонували під впливом репресивної політики влади стосовно релігії та Церкви, українського селянства тощо,

зокрема в роки голодомору 1932–1933. Політичні події й духовна атмосфера у тогочасному суспільстві вплинули на традиційні устої українського народу, передусім релігійні, що й спричинило специфічні прояви народної релігійності.

Ключові слова: народна релігійність, релігійний рух, духовна творчість, фольклор, побутування, репресії.

Питання народної релігійності в етнокультурній традиції українців належить до тих актуальних наукових проблем, які і досі залишаються мало й недостатньо дослідженими, зосібна в етнологічній науці. Така думка прочитується й у відповідних працях російських та інших закордонних авторів на сторінках сучасних наукових видань [див.: 30; 38; 28, с. 15; та ін.]. І в нашій вітчизняній науці ця проблема має свою традицію.

Щодо проявів релігійних рухів і пов'язаної з ними духовної творчості, то вони, як форми відображення народної релігійності, виникали на основі світоглядних переконань давніх предків, їхнього світорозуміння, релігійних вірувань і культів та під впливом певних суспільно-історичних подій, переважно в середовищах віруючих. Численні згадки про такі рухи та їхнє відображення у творчості бачимо в літописних оповіданнях (наприклад, рухи волхвів та ін.). Корінням своїм вони сягають тих давніх часів, коли викристалізовувалася народна релігійність, формувалися народні релігійні уявлення, за словами французького дослідника Еміля Дюркгайма, як глибоко суспільне явище, як «колективні уявлення, які відтворюють колективну дійсність» [11, с. 13]. Ці уявлення втілювалися в певні вербальні (легенди, перекази, пісні) і позавербальні структури (звичаї, ритуали) та відзначалися поширеністю і популярністю у свій час. Ці твори та дієства мали різне походження, сфери побутування і функціонування, по-різному сприймалися в тому чи іншому середовищі. Своєрідне відображення народної релігійності простежується на матеріалі давніх верств обрядової народної поезії, казок, легенд, переказів тощо. Описи ритуально-звичаєвих дійств та українська усна народна творчість¹, що пов'язані з релігійними уявленнями, містяться і в давніх писемних пам'ятках (літописні оповідання, «Києво-Печерський патерик», апокрифи і т. д.). Ці дієства і фольклор знаходили вдячний ґрунт у народному середовищі, тому багато їх з'являлося і в пізніші часи – аж до сьогодні включно. Поява і поширення цих звичаєво-обрядових дійств і пов'язаних з ними творів особливо активізуються в час підвищеної духовної напруги в суспільстві, воєн, стихійних лих, пошестей, голоду, релігійних рухів тощо. Оскільки змістово вони стосуються здебільшого релігійної тематики, то найбільш типовим і сприятливим ґрунтом їхнього функціонування є середовища віруючих, групи паломників. Ритуально-звичаєві дієства та усна народна творчість на цю тему не раз привертати увагу різних збирачів та дослідників, зокрема етнографів, етнологів, фольклористів та істориків XIX–XX ст. Відомі українські й закордонні вчені (Михайло Грушевський [5, с. 5], Вільям Нолл [28, с. 15] та ін.) неодноразово вказували на невідкладну потребу дослідження низки питань стосовно масових і спорадичних народних релігійних рухів, що відбувалися в різні часи у різних народів (і продовжують відбуватися), а

¹ Відображення народної релігійності в українському фольклорі та фольклористиці, зокрема, через вірування в чуда, розглядаємо в окремому дослідженні [див.: 16].

також – пов'язаної з ними духовної творчості (духовні вірші та пісні, фольклорна проза і поезія тощо). Однак і досі ця тема ще недостатньо вивчена. Невипадково наш визначний учений Михайло Грушевський у другій книзі четвертого тому своєї «Історії української літератури» акцентував на потребі дослідження усної народної словесності та писемної творчості релігійного змісту, а саме творчості на «теми релігійного походження або глибше закрашені релігійним елементом, в своєму складі або в уяві людини приведені в зв'язок з тими головними категоріями гадки, на котру спирався релігійний світогляд епохи» [5, с. 5]. І, властиво, вся ця книга присвячена характеристиці української «словесної творчості», переважно фольклорної, пов'язаної з «релігійним світоглядом». Учений зазначив, що ця тема «досі майже не студіювалась», тому і його праця, яку він назвав «начерком», «не може мати претензій до повноти і бажаної суцільності» [5, с. 6]. Насправді ж ця книга за широтою охоплення матеріалу і за глибиною його осмислення й досі залишається неперевершеною, унікальною в українській науці.

Подальша наукова розробка цієї проблеми (виявів народної релігійності) з охопленням матеріалу пізнішого часу й аналітичним осмисленням його різних аспектів з досліджуваної теми релігійних рухів і пов'язаної з ними духовної творчості в українській етнокультурній традиції є, без сумніву, справою потрібною й актуальною.

З цього погляду особливо важливий і цікавий пласт фактичного матеріалу теми становить фольклор та інші відомості про релігійний рух і різні «чуди» в підрадянській Україні 1920–1930-х років. Уже в той час цим рухом і його фольклорним відлунням зацікавилися українські дослідники – етнографи, етнологи, історики, фольклористи, соціологи. Зібрано великий і різноманітний текстовий матеріал до цієї теми, у наукових і науково-популярних виданнях опубліковано низку статей і розвідок. Однак уже наприкінці 1920-х років ця тема була наглухо закрита для наукових досліджень, а її матеріали заборонено в архіви під такими, наприклад, застрашливими етикетками: «Збірка матеріалів до питання організації на Україні контрреволюційним попівством та куркулями «оновлення ікон», «Калинівського чуда», «Сафатової долини» та інші «чудеса» [27]. Нечувані за своєю жорстокістю тоталітарні репресії кінця 1920 – початку 1930-х років, колективізація, голодомор та інші жорстокі заходи придушили народні релігійні рухи і, відповідно, затабували дослідження цього явища. Але, власне, релігійні рухи не зникли безслідно. Вони відроджувались, набували нового вияву і пізніше, зокрема у 30-х роках ХХ ст., коли знову загострювалася суспільна психологічна напруга, будучи сприятливим ґрунтом для появи і відповідної духовної творчості.

Лише в умовах незалежності України з'явилася можливість повернутися до дослідження цієї теми. Отож, наукова доцільність такої праці зумовлена як потребою продовжити студії над проблемою пов'язаності української етнокультурної традиції з релігійним (християнсько-релігійним) світоглядом народу, так і з необхідністю докладно вивчити, реконструювати форми народної релігійності, а також ввести в науковий обіг сучасної етнології та фольклористики духовну творчість, що постала в підрадянській Україні 20–30-х років на хвилі народного релігійного руху й опору наступові більшовицького войовничого атеїзму.

Як уже частково зазначалося, у зв'язку з історичними обставинами, релігійний рух і пов'язана з ним духовна творчість в умовах підрадянської України 1920–

1930-х років були у свій час мало доступними для дослідження. Головно через те, що як вираз суспільних, небажаних для панівного режиму настроїв були відразу офіційно затавровані як явище, вороже до більшовицької влади. І все ж зусиллями ряду збирачів у різних місцях України переважно у 1920-х, а також і 1930-х роках зафіксовано чималий текстовий матеріал і цінні відомості про творення, поширення і функціонування релігійних настроїв і рухів (що мали характер масових богослужінь і паломницьких походів до місць різних чудесних об'явлень) та пов'язаної з ними духовної творчості. Оскільки головною темою цієї творчості є категорія надзвичайного, чудесного, то приймаємо як загальну для неї (цієї творчості) назву «фольклор чудес». Частково цей матеріал було використано у низці публікацій, що тоді ж, у 1920-х роках, з'явилася в наукових і науково-популярних виданнях. Зокрема, Олени Пчілки «Українські народні легенди останнього часу» (1925) [29], Никанора Дмитрука «Про чудеса на Україні року 1923-го» (1925) [9], ««Чудеса» на Полтавщині р. 1928» (1929) [8], Миколи Левченка «Як утворилася легенда про нове чудо в Лаврі» (1927) [26; передрук: 25], Василя Кравченка ««Псалми», що в 1923–24 рр. співали прочани під час подорожувань до різних чудес» (1927) [24], «Осанатова долина» (1926) [23], Степана Шевченка «Нові легенди на Зинов'євщині» (1928) [37], Павла Попова «До текстів т. зв. «Калинівських пісень» (1927) [31], Юхима Філя «Народні пісні, що виникли під час пошести чудес на Поділлі» (1928) [35], Володимира Білого «Небесна грамота» (1926) [1], Р. Данківської «Легенда про старика» (1926) [7], С. Якимовича «З есхатологічних настроїв» (1926) [39] та деякі ін.

Дослідницьке охоплення й осмислення цього матеріалу, звісно, було обмежене можливостями часу й умовами. Названі автори могли охопити увагою далеко не все з фактичного матеріалу, необхідне, щоб належним чином заглибитися в його зміст та соціокультурний контекст. Дехто розглядав цей матеріал з кон'юктурних офіційних позицій. Але те, що було зроблено у 1920-х (та певною мірою і в 1930-х) роках щодо вивчення цієї теми, передусім збору відповідного матеріалу, становить основний і винятково цінний доробок та фактологічний фонд для продовження її дослідження. Пізніше таке дослідження впродовж наступних десятиліть радянської дійсності стало неможливим і навіть згадки про релігійні рухи й пов'язану з ними духовну творчість зникли з етнологічно-фольклористичних праць того часу. Залишилися ця тема і поза увагою дослідників з української діаспори.

У теперішній час у живій пам'яті народу, як показали наші польові обстеження, збереглося з тих специфічних форм народної релігійності дуже небагато і здебільшого фрагментарно – деякі ритуально-звичаєві дієства (переважно паломництва), пов'язані з ними тексти (головно фольклорні), відомості про чуда з 1920–1930-х років, вірування та уявлення про них тощо.

Об'єктом дослідження є матеріали про релігійний народний рух у підрадянській Україні 1920–1930-х роках, загальну суспільно-політичну ситуацію та настрої українського суспільства того часу, у пов'язаності з якими виникав і поширювався «фольклор чудес» та інші твори.

Це конкретні вияви релігійного народного руху (чуда, поклонницькі ходи, чування, ритуальні обіди тощо), поетичні (пісенні й віршові) та прозові тексти цієї творчості з їхніми версіями і варіантами, відомості про пов'язаність їхнього виникнення і функціонування з конкретними подіями й особами, психологічною

напругою в головному середовищі їхнього побутування – селянському; факти про переслідування цього руху, пов'язаної з ним духовної творчості та її носіїв більшовицькою владою.

Головно фольклорний аспект цієї теми релігійного руху та пов'язаної з ним духовної творчості, що стосується традиції українців в умовах більшовицької окупації 1920-х років, досліджено в окремій праці ««Фольклор чудес» у підрадянській Україні 1920-х років» (Львів, 2008) та низці фольклорно-етнографічних статей автора цієї роботи [12–18 та ін.]. Тому вважаємо за доцільне своєрідно продовжити дослідження зазначеної проблеми, розглядаючи її уже переважно з історико-етнологічного погляду і розширивши хронологічні межі дослідження. Тобто територіально і хронологічно в запропонованій роботі охопити терени радянської України 1920–1930-х років, у різних місцевостях яких зафіксовано відомості про релігійні рухи та функціонування пов'язаної з ними духовної творчості. Основний матеріал досліджуваної теми стосується Східного Поділля (зокрема Вінниччини з найбільш резонансними чудами – «Калинівським» і «Йосафатової долини», й генетично спорідненими з ними релігійними рухами та усної словесності, що набули особливого розвитку у 1923–1926 рр.), а також інших теренів підрадянської України, в яких, особливо у 1930-х роках, зокрема у часі Великого голодомору (1932–1933 рр.), простежуються специфічні прояви релігійних рухів, пов'язаної з ними духовної творчості та інші особливі форми народної релігійності. Отже, саме на цих місцевостях і зазначеному відрізку часу необхідно передусім зосередити основну увагу.

Потрібно також залучити до дослідження і значно ширші відомості стосовно географії чудес у той час, зосередити увагу на збагаченні діапазону сюжетів чудес, на нових формах самодіяльної організації різних релігійних позацерковних практик (паломництва, хресні ходи, обіди, хрещення, шлюби, сповіді, встановлення хрестів та ін.), на питаннях стосовно історії Церкви тощо. Властиво, поставити за мету детальний розгляд релігійного руху і пов'язаної з ним духовної творчості – специфічних форм народної релігійності українців у кризових суспільно-історичних умовах 1920–1930-х років на теренах підрадянської України, тобто в той час, коли відбувалась і завершувалась окупація російським комуністично-більшовицьким режимом частини українських земель, підкорення українського народу жорстокими нелюдськими методами – розстрілами, арештами, продподатками, влаштуванням голодоморів, боротьбою проти релігії та Церкви; шаленим військовим, економічним, політичним, ідеологічним тиском на місцеве інакомисляче населення. В цих нечувано складних трагічних умовах, коли нищилися традиційні морально-релігійні устої місцевого населення, з метою його остаточного поневолення й утвердження атеїстичної російської комуністично-більшовицької влади, певні форми народної релігійності мали б знайти особливий розвиток. Таких висновків ми дійшли вже у вищезгадуваних своїх працях. До того ж, підтвердження такої думки прочитається і в певних роботах попередників, що прямо чи дотично торкаються окремих питань народної релігійності в етнокультурній традиції українців, у т. ч. і стосовно релігійних рухів та пов'язаної з ними духовної творчості, «фольклору чудес» тощо: Михайла Грушевського [5, с. 5], Івана Франка [36], Сергія Єфремова [19, с. 402], Олени Пчілки [29], Никанора Дмитрука [8–9], Василя Кравченка [23–24], Павла

Попова [31], Степана Шевченка [37], С. Якимовича [39], Юрія Горліс-Горського [4], Романа Кирчіва [22], Ганни Горинь [3], Оксани Сапеляк [33], Ярослава Тараса [34], Володимира Рожка [32], Людмили Іванникової [21], Романа Голика [2], Костянтина Завальнюка, Тетяни Стецюк [20] та ін. На невідкладну потребу етнологічного дослідження релігійного руху і пов'язаної з ним духовної творчості українців в умовах більшовицької окупації 20-х років ХХ ст. вказував проф. Р. Кирчів [22, с. 6]. Отже, науково обґрунтованою і назрілою потребою вважаємо спробу детального вивчення етнографічно-фольклорних матеріалів про релігійні рухи, пов'язану з ними духовну творчість, а також дотичних історичних відомостей та виявлення на цій підставі особливостей (специфіка творення, функціонування, середовище, ідейно-змістові та художньо-стильові риси тощо). Все це, таким чином, допомогло б об'єктивно і якомога повніше показати одну з істотних складових українського етнокультурного і фольклорного процесу 1920–1930-х років, з'ясувати її місце й особливості в історії української традиційної культури та духовно-релігійної народної творчості. Для досягнення цієї мети в дослідженні необхідно поставити завдання висвітлити низку історико-культурологічних, теоретико-методологічних та прикладних питань. Зокрема встановити, наскільки процес виникнення та функціонування релігійного руху і пов'язаної з ним духовної творчості у підрадянській Україні 1920–1930-х років представлений в архівних фондах, приватних збірках, дослідженнях. На основі цих відомостей окреслити географію виникнення і поширення релігійного руху та пов'язаної з ним духовної творчості, визначити основні осередки зародження та головні шляхи і засоби розповсюдження. Також зібрати і розглянути відомості про переслідування радянською владою цього руху (його учасників) і пов'язаної з ним народної творчості, її виконавців та популяризаторів. Щоб з'ясувати, наскільки ці форми народної релігійності та пов'язані з ними уявлення й вірування збереглися, провести польові дослідження в місцях зародження найбільшого їх поширення, зокрема на Вінничині (в околицях Калинівки і т. зв. «Йосафатової долини») та Черкащині. Крім того, проаналізувати прояви релігійного руху (паломницькі походи) і пов'язану з ними духовну творчість, що охопили підрадянську Україну у 1920–1930-х роках. Зокрема, зв'язок з суспільно-історичними передумовами, тлом (воєнними лихоліттями, політичною та економічною кризою, політикою «червоного терору», войовничого атеїзму, голодоморами, імміграцією та еміграцією місцевого населення, насильницькою трансформацією влади громадянського суспільства тощо) та попередньою й наступною традицією у віруваннях та обрядах українців (паломництва до культових місць, уявлення про надзвичайне, чуда, пов'язані з цими місцями, виконавський репертуар паломників), а також – новаторські, локальні особливості (святковий національний одяг, специфічні обіди для дітей, дорослих; пов'язані з цими обідами та паломництвами загалом уявлення, в т. ч. і фольклор). Водночас на основі польових матеріалів простежити, чи збереглася (і наскільки) традиція паломництв (та інших специфічних форм народної релігійності), а також якість відповідної духовної творчості з того часу на прикладах головних осередків. І, таким чином, розглянути своєрідні універсальні, глобальні форми та процеси (релігійні рухи загалом, паломництва зокрема, їхній зв'язок із типовими соціокультурними чинниками) і національні, локальні особливості релігійного руху

й пов'язаної з ним духовної творчості українців у конкретних умовах більшовицької окупації 1920–1930-х років.

Ці та інші похідні від них питання повинні превалювати в полі уваги автора пошукового й аналітичного спрямування задекларованої роботи.

Джерельна база дослідження окреслюється головню опублікованими у 20–30-х роках ХХ ст. працями на цю тематику; публікаціями етнографічних матеріалів та фольклорних творів згадуваних та деяких інших українських дослідників; матеріалами Національних архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України [27]; Державного архіву Вінницької області [6]; власними польовими записами (зробленими у 2002–2004 рр. у Вінниці та Браїлівському, Калинівському, Козятинському, Шаргородському й інших районах Вінницької області; у 2008 р. – у Яворівському та Мостиському районах Львівської області; Корсунь-Шевченківському, Черкаському та Звенигородському районах Черкаської області; у 2009 р. – в Канівському районі Черкаської області; до яких були долучені записи, здійснені у 2001–2006 рр. у Львові й на Львівщині, в Києві тощо), що віддзеркалюють стан збереженості традиції релігійного руху і пов'язаної з ним духовної творчості в народній пам'яті [10]; літературними матеріалами, мемуаристикою, епістолярієм сучасників, тогочасними публікаціями преси, збірниками етнографічних матеріалів та фольклору (для порівняльного зіставлення з досліджуваним матеріалом), етнологічними працями, а також працями з історії та теорії фольклору, розробками окремих питань цієї проблеми та іншими дослідженнями.

При розгляді етнокультурного та фольклорного процесу, народно-мистецьких явищ і суспільно-політичних подій, які вплинули на релігійний рух та пов'язану з ним духовну творчість у підрадянській Україні 1920–1930-х років, при вивченні специфіки духовного середовища, форм народної релігійності та фольклорного відображення реалій дійсності того часу доцільно використати історично-культурологічний метод. До аналізу релігійного руху і пов'язаної з ним духовної творчості з аналогічними явищами у попередній традиції українців та інших народів (наскільки це можливо) варто застосувати порівняльно-типологічний підхід. При розгляді структурно-змістових компонентів цього руху і відповідної творчості, функціональної семантики та генетичних зв'язків, просторової та часової динаміки досліджуваних етнокультурних, фольклорних явищ доцільно залучити елементи структурно-типологічного і географічного методів етнології та фольклористики.

Праця була б спробою узагальнювального етнологічно-фольклористичного дослідження релігійного руху та пов'язаної з ним духовної творчості, які проявилися у 1920–1930-х роках в Україні, у зв'язку з репресивними і войовничо-атеїстичними акціями більшовицького режиму; вивчення низки питань, що залишилися поза увагою попередніх дослідників. Під час порівняльного аналізу специфічних форм народної релігійності простежуються характерні прояви динаміки фольклорного тексту і своєрідна трансформація, розвиток давніх традиційних вірувань та уявлень про добро і зло, гріх і покарання, гріх і покаєння, а також і про кінець світу чи його «оновлення», прихід антихриста та ін. Така наукова робота ввела б у науковий обіг сучасної етнології та фольклористики значний архівний і новий польовий матеріал.

Матеріали, положення та висновки роботи розширили б погляд на етнокультурний і фольклорний процес у підрадянській Україні 1920–1930-х років, зокрема на ту частину народної творчості, яка за своїм духом та ідейним змістом була опозиційною до більшовицького режиму і переслідувалася ним. Аналітичні матеріали й текстологічні спостереження щодо релігійного руху і пов'язаної з ним духовної творчості спрямовують увагу до поглибленого дослідження специфіки творення і розвитку форм народної релігійності та фольклоротворення у пов'язаності з конкретними суспільно-політичними, соціальними і культурними умовами та потребами свого часу. Положення, висновки, фактологічні відомості цієї праці можуть стати в нагоді дослідникам різних питань народної культури українців.

1. Білий В. Небесна грамота (З етнографових нотаток) // Життя й революція. – 1926. – № 4. – С. 66–69.
2. Голик Р. Уявлення про надприродне в українській культурі X–XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2005. – 18 с.
3. Горинь Г. Паломництво в Україні: Народознавчий аспект // Народознавчі зошити. – Львів, 2003. – № 1–2. – С. 161–167.
4. Горліс-Горський Ю. Ave Dictator: Повісті. – Львів, 1999. – 288 с., іл.
5. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. – Київ: Либідь, 1994. – Т. 4: Усна творчість пізніх княжих і переходових віків XIII–XVII. Кн. 2 / Упор. Л. Копаниця; прим. С. Росовецького. – 320 с.
6. Державний архів Вінницької області. – Ф. 595. – Од. зб. 5. – 118 арк.
7. Данківська Р. Легенда про старика // [окремий аркуш з: Етнографічний вісник. – Київ, 1926. – Кн. 2].
8. Дмитрук Н. «Чудеса» на Полтавщині р. 1928-го // Етнографічний вісник. – Київ, 1929. – Кн. 8. – С. 168–180.
9. Дмитрук Н. Про чудеса на Україні року 1923-го // Етнографічний вісник. – Київ, 1925. – Кн. 1. – С. 50–65.
10. Домашній архів автора.
11. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії / Пер. з франц. Григорій Філіпчук та Зоя Борисюк; Наук. ред. Тетяна Метельова. – Київ: «Юніверс», 2002. – 424 с.
12. Дяків В. «Поклонниця» пісня з фольклорної новотворчості 1920-х рр. // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія філологічна. Фольклористика. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – Вип. 37. – С. 368–387.
13. Дяків В. «Фольклор чудес» у підрадянській Україні 1920-х років. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 256 с.
14. Дяків В. «Фольклор чудес» у підрадянській Україні 1920-х рр.: Автореферат дис. ... канд. філолог. наук: 10.01.07 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Львів, 2006. – 19 с.
15. Дяків В. Пісня про «Калинівське чудо» (специфіка динаміки фольклорного тексту) // Народознавчі зошити. – 2004. – № 5–6. – С. 743–762.
16. Дяків В. Тема чудес в українському фольклорі і фольклористичі // Народознавчі зошити. – Львів, 2005. – № 1–2. – С. 67–82.
17. Дяків В. Фольклор про «Йосафатову долину» на Поділлі та інші чуда // Народознавчі зошити. – 2005. – № 5–6. – С. 565–582.

18. Дяків В. Фольклорна проза «Калинівського чуда». Проблема сюжетотворення і руху тексту // Народна творчість та етнографія. – 2006. – № 2. – С. 83–89.
19. Єфремов С. Щоденники, 1923–1929. – Київ: ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. – 848 с.
20. Завальнюк К., Стецюк Т. Релігійні «чудеса» на Поділлі (20-ті роки XX століття) // Історія релігій в Україні: Наук. щорічник / Ред. кол.: З. Білик, Я. Дашкевич, Л. Моравська. – Львів: Видавництво Львівського музею історії релігії «Логос», 2007. – С. 409–419.
21. Іванникова Л. Образ Єрусалима в українському фольклорі // Матеріали до української етнології: Зб. наук. праць. Щорічник. – Київ, 2002. – С. 401–404.
22. Кирчів Р. Фольклорна опозиція войовничому атеїзмові (фольклор чудес) // Народознавчі зошити. – Львів, 2003. – № 1–2 (49–50). – С. 3–11.
23. Кравченко В. Осапатова долина // [окремі аркуші: З матеріалів Етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею. (Житомир) // Етнографічний вісник. – Київ, 1926. – Кн. 2. – С. 108–111].
24. Кравченко В. «Псалми», що в 1923–24 рр. співали прочани під час подорожувань до різних чудес // Етнографічний вісник. – Київ, 1927. – Кн. 4. – С. 71–78.
25. Левченко М. З поля фольклористики й етнографії. – Київ, 1927. – С. 55–60.
26. Левченко М. Як утворилася легенда про нове чудо в Лаврі // Етнографічний вісник. – Київ, 1927. – Кн. 4. – С. 120–125.
27. Національні архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. – Ф. 15-3. – Од. зб. 239–246.
28. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920–30 років. – Київ: Центр досліджень усної історії та культури РОДОВІД, 1999. – 560 с.
29. Олена Пчілка. Українські народні легенди останнього часу // Етнографічний вісник. – Київ, 1925. – Кн. 1. – С. 41–49.
30. Панченко А. Новые религиозные движения и работа фольклориста // Сны Богородицы. Исследования по антропологии религии / Под ред. Ж. В. Корминой, А. А. Панченко, С. А. Штыркова. – Санкт-Петербург: Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге, 2006. – С. 119–129.
31. Попов П. До текстів т. зв. «Калинівських пісень» // Етнографічний вісник. – Київ, 1927. – Кн. 4. – С. 8–30.
32. Рожко В. Чудотворні ікони Волині і Полісся: Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк: Медіа, 2002. – 352 с.
33. Сапеляк О. Голод 1921 року як чинник деформаційних процесів в українській сім'ї // Відлуння голодомору-геноциду. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні / Ред. Роман Кирчів та Олег Романів. – Львів: Наукове товариство імені Шевченка. Секція етнографії та фольклористики, 2005. – С. 122–132.
34. Тарас Я. Голодомор як засіб боротьби з церквою і народною релігійністю (за матеріалами польових досліджень Житомирського та Київського Полісся у 1994–2003 роках) // Відлуння голодомору-геноциду. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні / Ред. Роман Кирчів та Олег Романів. – Львів: Наукове товариство імені Шевченка. Секція етнографії та фольклористики, 2005. – С. 133–154.
35. Філь Ю. Народні пісні, що виникли під час пошесті чудес на Поділлі // Записки Кам'янець-Подільського Наукового при Українській Академії Наук товариства. – Кам'янець на Поділлі, 1928. – Т. 1. – С. 1–9.
36. Франко І. Іван Вишенський і його твори // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1981. – Т. 30: Літературно-критичні праці (1900–1902). – С. 7–211.

37. Шевченко С. Нові легенди на Зинов'євщині // Етнографічний вісник. – Київ, 1928. – Кн. 7. – С. 142–145.
38. Штырков С. После «народной религиозности» // Сны Богородицы. Исследования по антропологии религии / Под ред. Ж. В. Корминой, А. А. Панченко, С. А. Штыркова. – Санкт-Петербург: Изд-во Европ. ун.-та в С.-Петербурге, 2006. – С. 7–15.
39. Якимович С. З есхатологічних настроїв // Життя і революція. – 1926. – № 2–3. – С. 113–118.

SUMMARY

Volodymyr Dyakiv

INVESTIGATION ASPECTS OF NATIONAL RELIGIOUSNESS IN SOVIET UKRAINE IN 1920–1930-s

The article outlines main investigation aspects of special reveals of Ukrainians' national religiousness at the background of Bolsheviks occupation in 1920-1930-s, reveals of religious movement and related spiritual creativity of those times, which arose and existed under governmental repressive policy influence against religion and church, Ukrainian peasantry etc., in particular while the Holodomor (murder by hunger) years 1932–1933. Political events and spiritual atmosphere in society affected traditional bases of Ukrainian people, first of all religious bases. Thereupon such soil gave birth to specific reveals of national religiousness.

Key words: national religiousness, religious movement, spiritual creativity, folklore, existence, repressions.

Єгрешій Олег Ігорович,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

АНТІН КНІГІНИЦЬКИЙ: ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ «МАЛОЇ ЛЮДИНИ». (релігійноцентричний аспект проблеми)

У статті надано історичний портрет галицько-українського поміщика Антіна Кнігиницького, який постраждав від репресій російської окупаційної влади 1915 р. Автор статті акцентує на потребі збереження традицій минулого, зокрема релігійності українців.

Ключові слова: Антін Кнігиницький, традиції, релігійність, методологія, «мала людина»

Перед сучасною людиною як ніколи гостро постає питання пошуку своєї ідентичності, а відтак обрання відповідного маневру в житті. Видається, що в глобалізованому постіндустріальному інформаційному світі людині напрочуд легко втратити себе, втратити основоположні істини, котрі залишалися незмінними упродовж віків, а відтак зійти на манівці. Ця проблема ускладнюється деструктивними впливами на свідомість людини з боку засобів масової інформації, які в сучасних умовах претендують на роль своєрідних дороговказів, «вчителів життя».